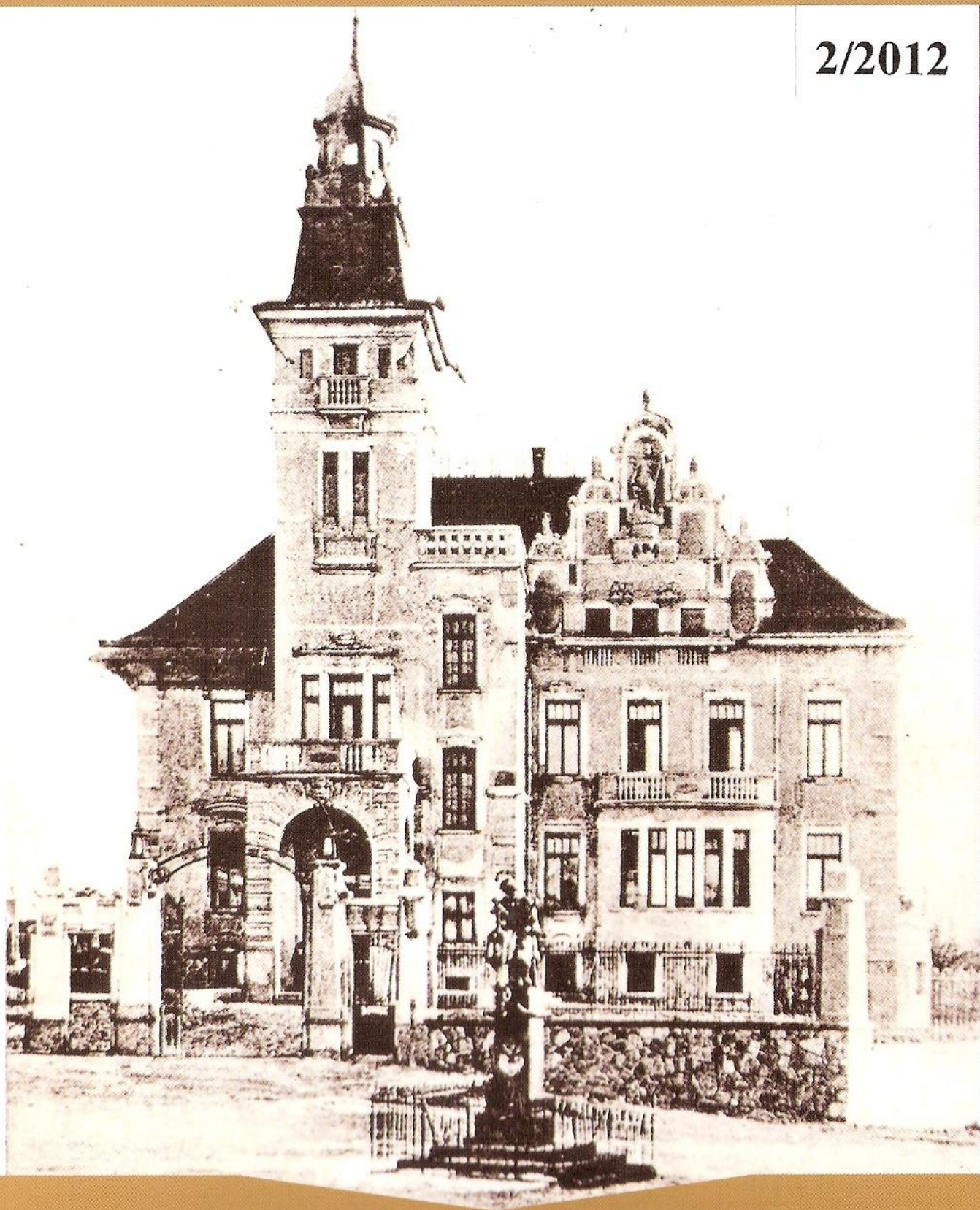

Oustředské střípky

2/2012

Oustecké střípky

2/2012

Hmotová rekonstrukce hradů Lanšperk a Žampach v 16. století

Petr Nisler

Městské muzeum v Ústí nad Orlicí

Pár vět na úvod...

Snad každý návštěvník, jenž prochází pozůstatky jakékoliv hradní zříceniny, si ve své mysli snaží představit, jak asi mohl daný hrad v dávných dobách vypadat, kdy ještě všechny jeho zdi stály, střechy se tyčily do oblak a pulzoval v něm život hradních obyvatel. Vzdálenou historii si snažíme přiblížit a poznat (a někdy ji i „překroutit“ k požadavkům svým) prostřednictvím „obrazů minulosti“, vytvářené v časech nedávných i současných, odpovídající více či méně tehdejší skutečnosti. Vedle literárních textů (od bájí a pověstí přes historické romány až ke kronikám či vědeckým studiím) se jedná i o různorodé vizuální ztvárnění – obrazy, ilustrace, historické filmy, sochy a trojrozměrné modely atd.

Pro Městské muzeum v Ústí nad Orlicí vytvořil historik Petr Nisler dva modely hradů – Lanšperk a Žampach (okr. Ústí n. Orlicí), které jsou součástí muzejní expozice. Hrady jsou ztvárněny ve vývojové fázi, kdy byly na vrcholu svého stavebního rozvoje, těsně před zlomem do úpadkové a zánikové fáze. Rekonstrukce Lanšperka je časově zasazena do poloviny 16. století, podoba Žampachu je z přelomu 15. a 16. století a vychází z dobového popisu hradu z roku 1540. Modely jsou v měřítku 1:100 a byly postaveny ze dřeva a polystyrenu. Ilustrace hradů v textu jsou vytvořeny podle maket v muzeu.

Jedná se o hypotetické hmotové rekonstrukce, vycházející pouze ze svědectví půdorysu areálů zřícenin, z analogií s jinými, lépe dochovanými objekty stejného stáří i vývoje, a z dedukcí autora o funkčních možnostech zkoumaných lokalit. V obou případech, Lanšperka i Žampachu, neexistují žádná dobová vyobrazení předdestrukčního stavu objektů. Rekonstruování někdejší podoby je ztíženo tím, že archeologické poznání obou významných hradů je dosud na nedostatečné úrovni.

Autor se vedle samotného popisu pravděpodobné podoby Lanšperka a Žampachu věnuje rovněž otázce předsunutého opevnění pod hradem Žampachem – známého jako hrádek Chudoba.

Zdeněk Skalický

Hmotová rekonstrukce hradů Lanšperk a Žampach v 16. století

Petr Nisler

LANŠPERK

Lanšperk je jednou ze zatím nemnoha hradních zřícenin v českých zemích, které se mohou pyšnit samostatnou reprezentativní publikací, byť tato se věnuje především dění na hradě v posledních sto letech. Mezi mnoha cennými údaji jsou v ní obsaženy i přetisky prvních dvou pokusů o kresebnou rekonstrukci někdejšího vzhledu hradu Lanšperka, jejichž autorem byl ústecký vlastivědný činovník František Egerle (1846–1933).¹ Ten při nich zjevně vycházel z popisu hradu podaného Augustem Sedláčkem ve druhém svazku jeho monumentálních *Hradů*,² avšak zapojil do nich i svá vlastní pozorování a i tradiční lidové podání. Proto jsou jeho kresby, zachycující hrad v podobě, jakou měl v 15.–16. století (jedna z kreseb totiž zahrnuje i vnější okruh opevnění a poplužní dvůr), z věcného pohledu relativně zdařilé, i když romantická nadsázka je v nich samozřejmě obsažena také. Zcela nevěrohodně zato vyhlíží Lanšperk na mladší kresbě Františka Zlocha, správce lanšperské školy v letech 1932–1936.³

Je určitě škoda, že se Lanšperk neobjevil ve velkolepém, výrazně však uměleckohistoricky zaměřeném díle Dobroslavy Menclové.⁴ Prvního skutečně odborného zhodnocení se dispozice hradu Lanšperka dočkala až v 80. letech 20. století od předního českého kastelologa Tomáše Durdíka. Tehdy byl Lanšperk poprvé klasifikován jako hrad plášťového typu. Durdík také předložil několik kresebných hmotových rekonstrukcí hradu (týkaly se vesměs starší, předhusitské fáze existence hradu), které se nadlouho staly archetypem

1) DUŠEK, Radim – KLIMEŠ, René: *Hrad Lanšperk ve 20. století*, Ústí nad Orlicí 2002, s. 94 a 101.

2) SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého II*, Praha 1994 (3. vydání), s. 95–105.

3) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 94.

4) MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady, díl první a druhý*, Praha 1972.

zobrazování hradu Lanšperka.⁵ Z nich také vycházel člen Sboru pro záchranu hradu Lanšperka Radim Dušek, který hmotovými rekonstrukcemi doplnil stať Reného Klimeše o stavební podobě hradu, publikovanou ve Sborníku lanšperského hradu (1997). Dušek se také, poprvé od dob Egerlových, odvážil i na pokus přiblížit vzhled hradu v době pohusitské.⁶

Krátký průřez stavebními dějinami hradu

Lanšperk byl založen v průběhu intenzivní kolonizace Poorlicka někdy ve druhé polovině 13. století. Kolonizaci, za významné účasti německého etnika, prováděli po polovině 13. století páni z Drnholce, ovšem v zájmu panovníka, jímž byl Přemysl Otakar II. Výmluvně to dokládá jméno nové hradní pevnosti *Landes-berg* (tj. hrad, postavený na královském, resp. korunním majetku).⁷ Páni z Drnholce přišli do Poorlicka z jižní Moravy, a snad právě proto byl jimi zvolen bezvěžový typ hradu, kde hlavní tíhu obrany přejímá plášťová zeď. Výskyt tohoto typu hradu je na Moravě (většinou však až ve 14. století) nepoměrně frekventovanější než v Čechách. V případě Lanšperka by se proto jednalo o jednu z nejranějších aplikací tohoto typu vůbec.

Nová hradní stavba představovala mocenské, obranné a správní centrum rozsáhlého panství, které zahrnovalo kromě desítek vsí i opevněné královské město Lanškroun a tři městečka – Ústí nad Orlicí, Českou Třebovou a Jablonné nad Orlicí. Hrad Lanšperk nicméně až do husitských válek nesloužil k trvalému pobytu feudální vrchnosti; po stavební stránce se proto vyznačoval jasným důrazem na obranyschopnost (mohutná a zřejmě i dosti vysoká plášťová zeď) a redukovanou obytnou složkou.

Zlom ve stavebním vývoji hradu přinesly husitské války. O způsobu,

5) DURDÍK, Tomáš: *České hrady*, Praha 1984, s. 100. DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 95.

6) KLIMEŠ, René: *Hmotová rekonstrukce hradu Lanšperka*, in: Sborník lanšperského hradu, Ústí nad Orlicí 1997, s. 14–18.

7) Písemně je hrad Lanšperk poprvé doložen k roku 1285 („castrum Lantsperch“), kdy již byl plně v královských rukou, respektive jej král Václav II. onoho roku předával svému otčímovi Závěšovi z Falkenštejna. EMLER, Josef (ed.): *Regesta Bohemiae et Moraviae II*, Praeae 1882, č. 1358, s. 586. Kolonizační působení pánů z Drnholce již tedy bylo na horní Tiché Orlici ukončeno. MUSIL, František: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí 2002, s. 65, 120–122, 135–136.

jakým hrad ovládly v polovině 20. let 15. století východočeské sirotčí oddíly, nejsme bohužel písemnými prameny zpraveni. Více informací se váže k obléhání hradu v létě roku 1429, jímž chtěl táborský hejtman Jan Kroměšín z Březovic se svými oddíly vyrvat důležitou hradní pevnost z rukou vrtkavého a věrolomného pána Jana Městeckého z Opočna. Obléhatelé (4 400 mužů) disponovali 130 vozy, a také značnou palebnou silou: čtyřmi praky menšími, dvěma většími a několika hrubými kusy (děly). Po téměř třech měsících bojů hejtman Kroměšín hrad opanoval, přičemž obránci velkoryse obdrželi právo volného odchodu.⁸ Pevnost byla jistě značnou měrou poškozena, záhy však muselo dojít alespoň k nejnutnějším opravám, neboť zde od konce 30. let až hluboko do 50. let 15. věku (v zastoupení právoplatných držitelů – pánů z Jenštejna a později Bohuslava z Košíně) aktivně působil v roli hejtmána Jan Šarovec.

Zásadní obnovy, a také rozšíření, se hrad dočkal za éry Kostků z Postupic, kteří práva k hradu získali v roce 1451. Svědčí o tom opakované, výrazné navýšení zápisné částky na hrad králem Jiřím z Poděbrad v průběhu roku 1460,⁹ což poté ještě, a nikoli jednou, učinil král Vladislav II. Jagellonský. Přesto nelze tvrdit, že by Kostkové na hradě trvaleji pobývali; upřednostňovali totiž svá sídla v Litomyšli a Brandýse nad Orlicí, případně zámek ve městě Lanškrouně.

Na konci první dekády 16. století Lanšperk dědictvím přechází do držení mocného rodu Pernštejnů. Lanšpersko a Lanškrounsko spravoval Vojtěch z Pernštejna, jemuž definitivně panství připadla po smrti jeho otce Viléma z Pernštejna (†1521). Pernštejnská éra na Lanšperku trvala poměrně dlouho (do roku 1544) a dosud jí nebyla věnována odpovídající pozornost. Při známé usilovné stavitelské aktivitě Pernštejnů na všech svých panstvích a objektech (a to i na těch, které k sídelním účelům nevyužívali) lze předpokládat, že i na Lanšperku by se nějaké perňštejnské stavební úpravy rozpoznat daly.

Od Jana z Pernštejna, v uvedeném roce 1544, odkoupil lanšperské panství Petr Bohdanecký z Hodkova. Neužil si jej nijak dlouho; o tři roky později již byl nebožtíkem a statek po něm převzal jeho plnoletý syn Jindřich Bohdanecký, a to i jménem nedospělých sourozenců. Možná již Petr (přesněji Heřman Petr), ale každopádně Jindřich Bohdanecký z Hodkova (†1563) byl

8) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 102. DUŠEK, Radim: *Lanšperk*, Ústí nad Orlicí 1994, s. 11–12.

9) DUŠEK, R.: *Lanšperk*, s. 13.

prvním, kdo na Lanšperku trvale se svou rodinou přebýval. Avšak nejen on, ale i jeho bratři, než se dokázali osamostatnit na vlastní statky,¹⁰ případně dokud nezemřeli neženatí. Je tedy zřejmé, že Lanšperk v té době musel ve svých zdech pojmout značný počet příslušníků rodu urozených rytířů erbu zlatého šraňku v červeném poli. Proto lze důvodně předpokládat, že kolem poloviny 16. století byl Lanšperk výrazně upraven k účelům obytným, a to zřejmě již v renesančním duchu. Právě v této době se také v písemných pramenech mění jeho obecné označování, a to z hradu důsledně na zámek.

V roce 1564 vdova po Jindřichovi Eliška z Ronova a její ještě žijící švagři z rodu Bohdaneckých prodali lanšperské zboží za 8 750 kop grošů Vratislavovi z Pernštejna,¹¹ který je opět spojil se statkem lanškrounským. Na zámku Lanšperku přebýval zase jen hospodářský správce, který podléhal hejtmanovi obou sjednocených panství, sídlícímu v Lanškrouně. V 70. letech 16. století měla lanšperský dvůr od Vratislava z Pernštejna pronajatý Johanka Černožská z Boskovic. Sídlila nejspíš přímo na dvoře (v jeho obytné budově), jiné interpretace ale připouštějí i její pobyt přímo na hradě. Zámek Lanšperk tehdy každopádně začal chátrat.

Důležitý je rok 1588. Císař Rudolf II. povolil Janu z Pernštejna, aby si přibližně 170 let staré zápisné listy na někdejší církevní zboží Lanšperk a Lanškroun dal zapsat do zemských desk. Nyní již jako zboží zpupné, tedy právoplatně dědičné vlastnictví. Pernštejn, potácející se ve finanční tísní, toto učinil a výnosné zboží obratem prodal zbohatlíkovi Adamu Hrzánovi z Harasova.¹² V této souvislosti byl pustnoucí zámek Lanšperk v registrech popsán takto: „...*jest na něm pokojů nemálo, které by se na malý náklad zase spraviti mohly*,...“.¹³ I tato formulace nám naznačuje, že za éry Bohdaneckých byl Lanšperk významně obohacen o obytné prostory. Adam Hrzán ovšem Lanšperk k ničemu nepotřeboval, a už v předbělohorské době proto dříve pyšná a významná stavba zpusťla docela. Jako pustý je Lanšperk poprvé

10) V nedávné době prokázal historik Štěpán Gilar, že Heřman, druhorozený Petrův syn, přebýval na nedaleké tvrzi v Dlouhé Třebové, neboť se po ní roku 1561 psal. GILAR, Štěpán: *Dvě neznámé písemné zprávy o zaniklé tvrzi v Dlouhé Třebové*, in: *Východočeské listy historické* 17–18, 2001, s. 385–386. Jiný z bratrů, Šraňk, žil na dvoře v Popovicích na Hradecku. O rozvětveném rodu Bohdaneckých píše např. HÁŠ, Jiří: *Rod Bohdaneckých z Hodkova*, in: *Heraldika a genealogie* 33, 2000, č. 3–4, s. 195–204.

11) DUŠEK, R.: *Lanšperk*, s. 15–16.

12) DUŠEK, Radim: *Prodej lanškrounského a lanšperského panství v roce 1588*, in: *Sborník lanšperského hradu, Ústí nad Orlicí* 1997, s. 44–58. MUSIL, František: *Hrady, tvrze a zámky okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí 1995, s. 51–55.

13) SEDLÁČEK, A., *Hrady*,..., s. 105.

výslovně uveden při prodeji panství knížeti Karlu z Lichtenštejna (1622).¹⁴

Současný vzhled zříceniny Lanšperka

Vzhledem k tomu, že za Lichtenštejnů sloužilo zdivo zpustlého hradu Lanšperka v míře nikoli malé jako výhodný zdroj stavebního materiálu pro všemožné stavby v podhradní vsi (zejména po roce 1790, kdy byl zrušen a rozparcelován lanšperský dvůr, takže v osadách Budy a Václavov počaly vyrůstat další chalupy a opěrné zídky), zbyl dnes z jeho staveb v podstatě jen dlouhý úsek východní plášťové zdi, roh jižní a nevelká část zdi severozápadní. Naprosto byl setřen reliéf předhradí mezi oběma severními šíjovými příkopy, které bylo změněno na zahradu a sad, naproti tomu výtečně zůstala v terénním reliéfu čitelná dispozice vlastního hradu.

Raně gotická fáze (plášťová zeď, jednopatrový východní palác) je charakteristická užitím lomového kamene – opuky, zčásti vydobyté při hloubení příkopů. Při velké přestavbě po polovině 15. století se ale ve velké míře užíval odlišný stavební materiál: nazelenalý glaukonitický pískovec, podle místa původu obvykle zvaný hnátnický, z něhož byly vytesávány docela pravidelné kvádry – tzv. štuky. Tyto kvádry byly používány na vyzdění vnějších a vnitřních líců a zejména staticky důležitých nároží. Tato materiálová rozdílnost s sebou nese dvě skutečnosti. Jednak je díky ní možno dnes sled staveb lépe datovat, na straně druhé však tyto pískovcové kvádříky znamenaly zvláště ceněný a dobře uplatnitelný stavební materiál pro poddanské obyvatelstvo. Proces destrukce hradu lze zhruba popsat takto: Po vytržení a odvezení dřevěných nosných trámů pomocných konstrukcí a palácových stropů a uplatnitelných (rovných) kamenických prvků (ostění, překladů, prahů) byly nejusilovněji rozebírány právě líce zdí novějších staveb z kvádříkového zdiva. Zbylé nesoudržné zdivo (výplňové) se rychle zhroutilo, na západní a jižní straně, kde se hradní návrší vyznačuje prudkými svahy, se značnou měrou uplatnily i sesuvné procesy a přirozená eroze. Dnes, nebereme-li v potaz další úbytky erozí, zůstaly zachovány paradoxně jen nejstarší úseky zdí z lomové opuky, která pro vesnické „dobyvatele“ neměla pražádný význam, neboť je jí v katastru obce ve skalních výchozech a suťových polích nadbytek.

14) DUŠEK, R.: *Lanšperk*, s. 19.

Jednotlivé části hradní dispozice v detailním podání

Předhradí

Hospodářské příslušenství hradu se obvykle koncentrovalo na předhradí. Předhradí Lanšperka ale není nijak velké, aspoň ve srovnání s plochou vlastního hradu, což je zřejmě dáno královským původem Lanšperka a jeho převažující funkcí vojensko-správního bodu. Prostor lanšperského předhradí má tvar nepravidelného, protáhlého trojúhelníka, obráceného špicí k severu, kde do něj vedl vstup, a byl původně (mnohem zřetelněji, než je tomu dnes) vymezen prvním a druhým šíjovým příkopem. Jak již bylo výše řečeno, plocha předhradí byla už někdy v průběhu novověku zcela aplanována a změněna na zahradu a sad. Tím ovšem zmizely stopy po účelových stavbách, sloužících obslužnému provozu hradu (stáje, kovárna apod.), zbudovaných asi z největší části jen ze dřeva a hlíny (v odborné mluvě jde o tzv. lehčí konstrukce). Bližší informace o nich by mohl poskytnout pouze podpovrchový archeologický výzkum.

Vnější opevnění hradu

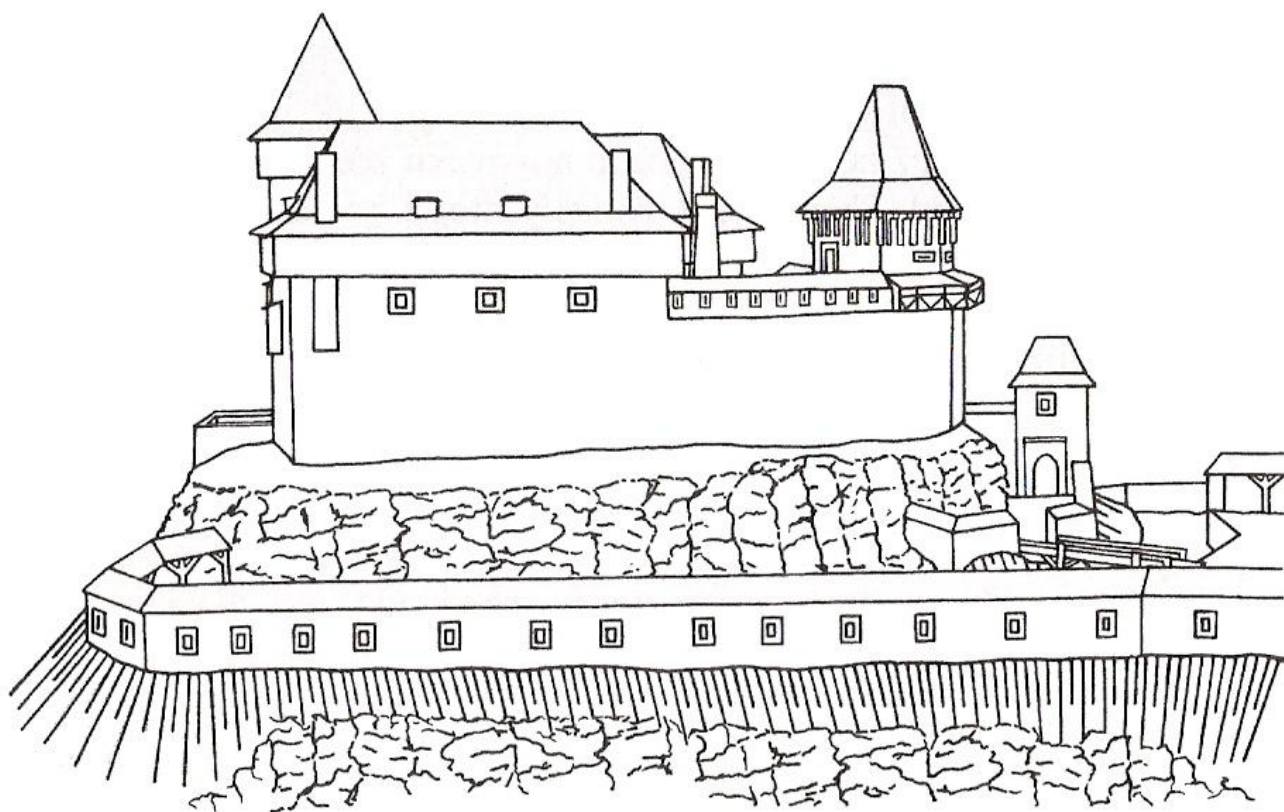
Oba dělicí šíjové příkopy se stáčí k jihu a z východní strany v odstupu a ve značně rozdílné výškové úrovni lemují nejvíce ohroženou, východní stranu hradu. Mezi nimi byl navršen ze sypkého materiálu val, který po husitských válkách s velkou pravděpodobností nesl hradbu se střílnovými průhledy. Hradba nebyla vysoká (nanejvýš 2,5 m) a pochozí prostor pro obránce za ní byl zastřešen v souladu s dobovými obrannými zvyklostmi (dáno rozmachem doutnákových palných zbraní; střelný prach na pánvičkách zbraní nemohl být znehodnocován deštěm, jinak by taková zbraň byla samozřejmě nepoužitelná).

Literatura povětšinou hovoří o této obranné linii jako o hradbě parkánové. Soudím, že správné je hovořit o vnějším opevňovacím hradebním pásu, neboť parkán je svou podstatou něco jiného.¹⁵ Tato krytá obranná linie zřejmě plynule obíhala i okraje plató předhradí. Nárožní bašty, jejichž možnou existenci naznačuje Venutova kolorovaná kresba z roku 1812,¹⁶ by bylo zapotřebí potvrdit archeologickými sondážemi.

15) DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1995 (1. vydání), s. 213.

16) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 99.

Snížený prostor, lemující na severozápadní straně předhradí a navazující na druhý dělicí příkop, ukončovala vůči svahu zeď kladená patrně „na hlínu“ (tj. bez použití malty, s pojivem jílovým), z níž se dochoval základ vystupující nad terén jen 20–30 cm vysoko, s patrným vnitřním lícem. Obdélná prohlubeň při této zdi je s největší pravděpodobností útvarem recentním. Protože tato hradba směřovala proti prudkému západnímu svahu, sloužila jen jako přehrazující bariéra a nejspíš ani neobsahovala obranný ohoz.

Lanšperk od východu. V popředí vnější opevnění mezi prvním a druhým šíjovým příkopem, nad ním (zleva) východní palác, severní věž a vstupní brána. Vpravo část předhradí.

Přístup do vnitřního hradu (koridor)

Vedení přístupové cesty do jádra hradu je jedním z nejproblematictějších otazníků celé interpretace hradní dispozice. Je možné, že se v průběhu existence hradu měnilo. Každopádně však není totožné s dnešní přístupovou pěšinou od jihu a jihovýchodu, která je novodobým útvarem někdy z 1. poloviny 19. století.

Původní přístup patrně vedl po dřevěném mostě z předhradí přes

severní část druhého, vnitřního příkopu, dnes do značně míry vyplněného suti. Jižní, svislý okraj předhradí (kontreskarpu) tvoří dnes nasucho skládaná zídka nejasného stáří; nelze ale vyloučit, že její původ lze hledat už v 15.–16. století.

Nová interpretace přístupové cesty na eskarpní straně (pod severním hrotem plášťové hradby) vychází z předpokladu, že je dílem pernštejnských úprav – koridorem podobným těm, které známe z Kunětické Hory či Potštejna,¹⁷ pochopitelně v redukované podobě. V současnosti jsou tato místa znepřehledněna vrstvami suti i erozí a vede jimi zmíněná, recentně upravovaná pěšina (v roce 1953 údajně opatřená opěrnou, nasucho skládanou zídou).¹⁸ Jediným autentickým útvarem je tu silně rozrušené torzo zdi zcela bez líců, „přilepené“ na skálu a vybíhající k severoseverovýchodu, v podstatě kolmo na krátkou severní stěnu pláště. Může jít o pozůstatek příčné zdi, prolomené první bránou.

Vlastní brána do hradu (druhá brána) se nacházela na severozápadě. Šlo nejspíš o pouhý kulisový prostup plášťovou zdí, opatřený portálem s tesanými ostěnicemi. Jako levá patka vstupního portálu (v poloze „in situ“) by se s jistotou opatrností dal interpretovat hmotný pískovcový kvádr, zčásti vyčnívající ze suti.

Severní věžovitá stavba

Nápadný hrot dispozice vnitřního hradu obrácený k severu, ze tří stran tvořený plášťovou zdí, je zcela klíčovým bodem obrany, neboť jej přístupová pěšina obíhá. Tento cíp dispozice je přitom vyplněn značným množstvím suti. René Klimeš (člen Sboru pro záchranu hradu Lanšperka) se tímto prostorem ve své interpretaci hmotové rekonstrukce hradu dosti podrobně zabývá.¹⁹ Uvažuje o původní úrovni nádvoří na 451,5 metrech nadmořské výšky a z toho usuzuje, že se v daném místě nachází cca 400 m³ suti. To je opravdu hodně, a protože plášťová zeď zde není nijak výrazně snížena, nutně to evokuje existenci budovy vyšší, než byla plášťová zeď. Z tvaru suťového kužele soudí na nevelké rozměry této stavby (7 x 7 m?) a v připojeném plánu jí dává pětiboký tvar.²⁰

S touto interpretací se ztotožňuji a severní stavbu jsem ztvárnil

17) DURDÍK, T.: *Encyklopedie...*, s. 141 a 222.

18) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 13.

19) KLIMEŠ, R.: *Hmotová rekonstrukce...*, s. 17.

20) *Tamtéž*, s. 14.

v hmotové rekonstrukci (i v muzejní maketě) jako pětibokou obrannou věž, pocházející z kostkovské přestavby hradu po polovině 15. století, a tedy dodatečně „vsazená“ do cípu pláště. Podobné věže ve stejné době rozčleňují novou čelní hradbu města Bechyně a o něco dříve byly použity (nejméně ve třech exemplářích) také na hradě Helfštýně (tzv. husitské věže).²¹

Horní patro věže je v rekonstrukci (i na maketě) znázorněno jako „bateriové“, tedy dělostřelecké. Dalo by se z něj palebně ovládat nástupní prostor předhradí, a také hrana návrší Kopanina, tedy místo, odkud předtím vedli palbu proti hradu kališníci obláhatelé.

Je možné, že právě při demolici nádvorní stěny této stavby (nějakým způsobem provázané se starším pláštěm) došlo k proražení plášťové hradby na severovýchodě a vytvoření dodnes charakteristického prvku lanšperské zříceniny – tzv. okna.

Západní palác (tzv. nový)

Tento objekt, o němž je dosud bohužel pramálo relevantních informací, se dochoval pouze ve výrazném a díky pečlivému odnáletování přehledném terénním reliéfu. Ve 40. letech minulého století zde původní Sbor uskutečnil podpovrchovou sondu, již byla odkryta část zdiva z pískovcových kvádrů. Potvrzuje se tím předpoklad, že tento objekt vyrostl až při velké stavební aktivitě po polovině 15. století.

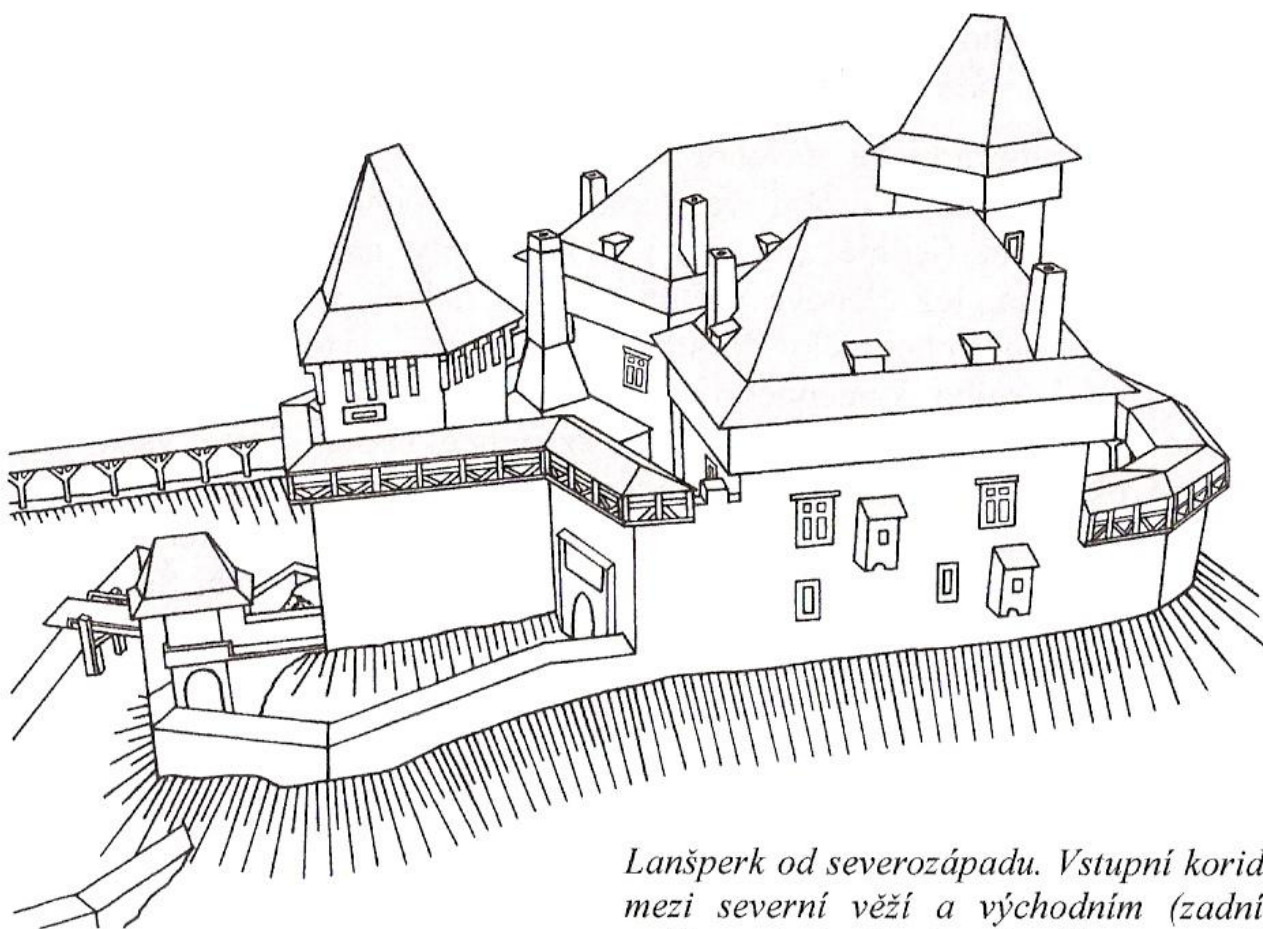
O podobě a řešení „nového“ paláce lze pouze spekulovat. Zdá se, že jeho přízemí (suterén?) bylo dvouprostorové, přičemž jižní prostora se jeví jako větší. Může to být důsledkem toho, že pouze tato část byla podsklepená a při provalení klenby do sebe lépe pojala suť. Objekt měl rozměry asi 20 x 10 m a byl minimálně tak vysoký, jako palác východní (tzv. starý). Dokládá to již zmíněná Venutova kresba z roku 1812 (pohledově od severozápadu, z úbočí vrchu Vadětín), na níž jsou nejvyšší střepy zdiva zachyceny právě v severozápadním prostoru hradu.²² Západní palác stál v bezpečném, přírodním poměry dobře chráněném místě a v jeho případě se tedy nemuselo tolik hledět na obranné zřetele.

21) MENCLOVÁ, D.: *České hrady, díl druhý*, s. 329–330. GARDAVSKÝ, Zdeněk: *Hrad Helfenštejn v datech, číslech, faktech a nákresech*, Přerov 1990, s. 17.

22) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 99.

Hradní kuchyně

Jedním z mála provozních zařízení hradu, které se z praktických důvodů nenacházelo na předhradí, byla hradní kuchyně. Kuchyně gotických hradů bývaly buďto samostatné objekty typického vzhledu s mohutnými dýmníky, nebo v menším provedení bývaly součástí provozních, „nepalácových“ budov v hradním jádře (např. Lipnice nad Sázavou); ty ovšem v jádru Lanšperka nenacházíme. Vhodné místo pro kuchyni lze hledat v severním sousedství „starého“ paláce při plášťové zdi. Stavba to byla nejspíš jen přízemní, s charakteristickým dýmníkem vysokého komína, který musel přecházet okraj hradby. Vzor pro čtyřboký kónický komín, použitý v rekonstrukci hradu, byl převzat z moravského hradu Bouzova.²³

Lanšperk od severozápadu. Vstupní koridor, mezi severní věží a východním (zadním) palácem je kuchyně s dýmníkem, v popředí západní palác.

23) Tamní kuchyně, doložená starými fotografiemi, se dochovala až do počátku 20. století, pak byla tato unikátnost bohužel stržena při romantické obnově hradu. V jejím místě se dnes nachází nová kaple. PINKAVA, Viktor, *Hrad Búzov*, Olomouc 1905, s. 17.

Východní palác (tzv. starý)

Východní palác Lanšperka, přiložený k plášťové zdi, je dochován pouze ve svých suterénech (sklepech). Budova mírně lichoběžníkového půdorysu (jižní a východní plášťová hradba na sebe totiž navazují v tupém úhlu) vznikla již ve 13. století. Lze předpokládat, že tehdy měla nad klenutými sklepy jedno podlaží kamenné, plochostropé, a nad ním ještě další patro dřevěné či hrázděné. Celek snad ani nepřevyšoval plášťovou hradbu, jinde otevřený ochoz plášťové hradby mohl tady prostupovat vrcholem pultové střechy. Palác byl trojprostorový, s největší pravděpodobností celý podsklepený. Dochovala se klenba střední sklepní prostory (vyčištěné členy prvního Sboru před druhou světovou válkou), krajní severní suterénní prostora je dnes také již vyčištěna na původní podlahovou úroveň (úzký pás klenby je jakousi rekonstrukcí ze 40. let minulého století), o velké jižní prostoře (nebo dvou?) nelze zatím říci nic, neboť ji stále kryje mocný nános suti.

Z této raně gotické stavební fáze se dochovalo několik kamenických prvků: zejména jde o ostění ve spojovacím průchodu mezi středním a severním sklepem (jediné „in situ“) a fragmenty náročného dvoudílného kružbového okna, jež členové prvního Sboru našli v suti několik metrů nalevo od sestupní chodbičky do středního sklepa.²⁴ Tyto fragmenty se sem jistě zřítily z horního, kamenného patra paláce. Obvykle bývá usuzováno, že náročně ztvárněné okno je dokladem existence kaple. Spíše však jde o palácové okno, jaké spatřujeme na významných královských hradech doby Přemysla Otakara II., například na Bezdězu. Připomeňme, že téměř shodný typ okna byl vykopán i na zřícenině východomoravského hradu Šaumburku, který byl postaven olomouckým biskupem Brunem před rokem 1275.²⁵

Později, v 15. století, byl palác zřejmě radikálně přestavěn a o jedno zděné patro zvýšen. Vytápění jeho prostor kachlovými kamny dokládají fragmenty komorových kachlů,²⁶ jejichž nevelká kolekce se dochovala ve sbírkách Městského muzea v Ústí nad Orlicí, bohužel detailnější okolnosti nálezu nejsou známy.

24) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 111–113.

25) KOHOUTEK, Jiří: *Hrady jihovýchodní Moravy*, Zlín 1995, s. 97, 99 a 101.

26) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R., *Hrad...*, s. 129.

Další z diskutabilních prvků interpretace hradní dispozice. Reálně se v tomto prostoru nachází pouze nápadné, úzké valovité těleso, vybíhající kolmo z jižní plášťové zdi a směřující v délce zhruba 6 m rovnoběžně s průčelní stěnou východního paláce. Je evidentní, že jde o torzo rozesuté zdi.

Ocitujme v tomto okamžiku profesora Augusta Sedláčka, popisujícího zbytky východního paláce: „*Palác neb hlavní příbytek [...] byl rozsahu nevelikého, za to však velmi vysoký, odkudž také pochází pověst mezi lidem zdejším, že na místě tomto věž stávala.*“²⁷ Lze se domnívat, že tato lidová pověst se ani tak netýkala paláce, jako spíše je odrazem dávného povědomí o tom, že jakási vysoká stavba (věž) stávala v kontaktu s východním palácem při jeho jihozápadním rohu. Takto problém chápal i František Egerle, který má na své kresebné rekonstrukci v tomto místě také věž, dominantu hradu.

Jde zřejmě o podobný případ, při jakém byla na nepříteli vzdáleném hradě Liticích nad Orlicí přistavěna v mladší stavební fázi, jediné rozsáhlé přestavby hradu, k nároží jižního paláce subtilní hranolová věž, dodnes dochovaná. Pro Kostky z Postupic mohl být nedaleký litický hrad, osobní majetek Jiřího z Poděbrad, jemuž byli Kostkové oddanými služebníky, inspirací a vzorem. Jižní věž na Lanšperku mohla mít nějaké využití v komunikačním propojení jednotlivých podlaží východního paláce, bez odborných výkopů to však není možné prokázat. Gotika, a to i pozdní, stále upřednostňovala štíhlá vřetenová schodiště nebo dřevěná schodiště vložená přímo do plochostropých sálů a místností. Vysunuté, jednoúčelové schodišťové věže se ojediněle objevují až v době přechodu gotiky v renesanci (Ledeč nad Sázavou – tzv. malý palác),²⁸ v renesanci jsou již častější (Frýdlant – redernovský Dolní zámek aj.).

Zbývá vyjádřit se k zajímavému torzu zdi, které se nachází v jižním svahu pod touto věží, jen o pár metrů níž než je úroveň úpatí plášťové hradby. Dnes sotva znatelná zeď je z pískovce a je dlouhá jen asi 1,5 m. Nejde zřejmě o nějaký zbytek parkánové hradby, neboť po parkánu nejsou jinde na velice strmých svazích hradního kopce (JZ a Z) stopy, a ani na nich nemá funkční opodstatnění. Zídku můžeme interpretovat jako pozůstatek obranné terasy z pokročilého 15. století, obrácené k jihu a přístupné nejspíš nějakým průchodem z jižní věže. V místě předpokládaného průchodu je dnes v linii

27) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 97.

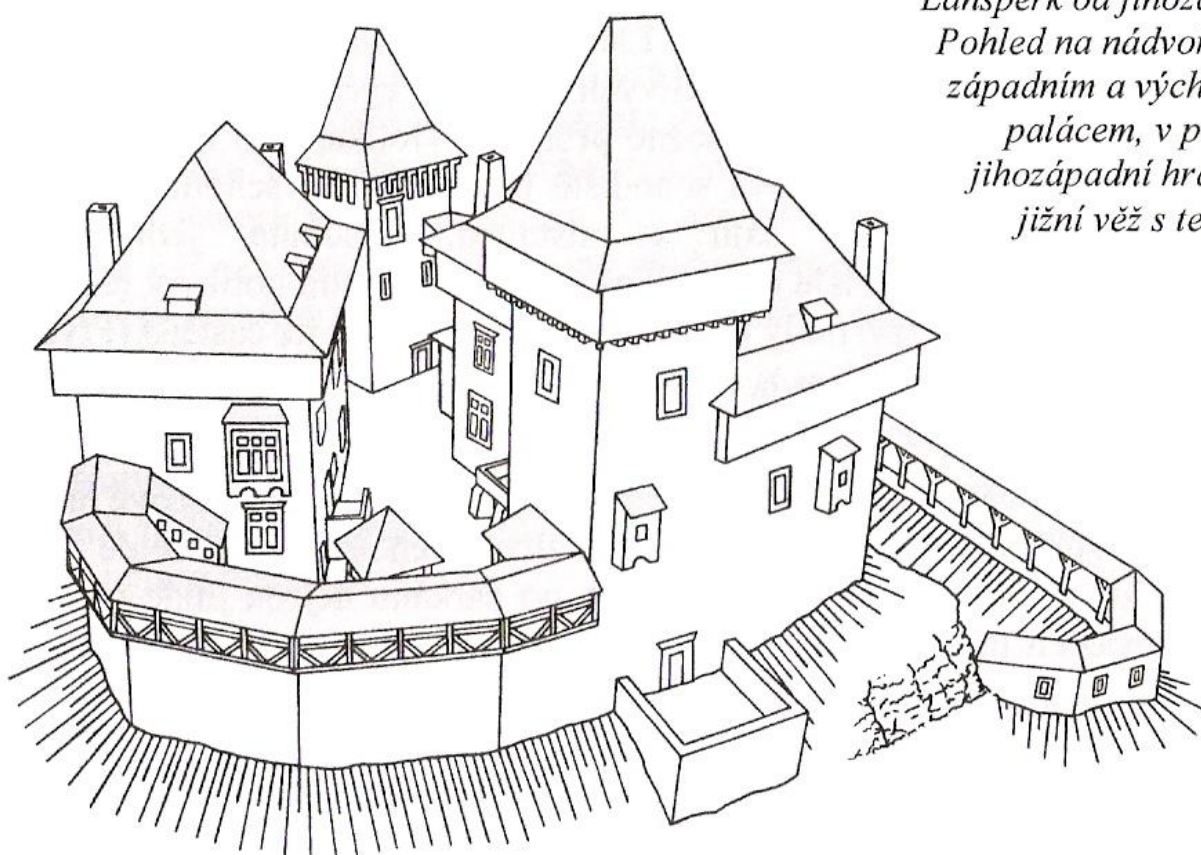
28) DURDÍK, T: *Encyklopedie...*, s. 168.

hradby průraz a prošlapaná pěšinka.

Nádvoří a jihozápadní hradba

Z nádvoří hradu byly přístupny všechny palácové suterény, nacházela se tu také studna, z níž je dnes patrná jen trychtýřovitá prohlubeň. Jak ukázalo částečné vybrání jejího zásypu členy Sboru v době druhé světové války, byla tesána do skály, po obvodu nebyla nijak vyzděna a nemůže tedy jít o cisternu.²⁹

Plášťová hradba na jihu a jihozápadě, několikrát lomená, zřejmě neměla takovou výšku ani masivnost jako exponovaná hradba na východě a severu. Jelikož se v tomto prostoru, tj. mezi jižní věží a západním palácem, nenacházejí žádné významné suťové násypy, zděné objekty při hradbě nestály. Ochoz plášťové hradby byl od 15. století určitě krytý střechou, možná i uzavřený prkenným bedněním, přičemž mohl sloužit i jako vhodný komunikační přechod mezi oběma paláci „suchou nohou“.

*Lanšperk od jihozápadu.
Pohled na nádvoří mezi
západním a východním
palácem, v popředí
jihozápadní hradba a
jižní věž s terasou.*

29) DUŠEK, R. – KLIMEŠ, R.: *Hrad...*, s. 151.

ŽAMPACH

Přestože v éře středověku byl hrad Žampach minimálně velikostně srovnatelný s Lanškrounem a jeho panství v dobách největšího rozmachu patřilo k největším v celé zemi (sahalo až k pramenům Tiché Orlice, do podhůří Králického Sněžníku), byla mu dosud po stránce stavebně-historického vývoje věnována jen mizivá pozornost. Důvodem je nepochybně jeho víc než torzovité dochování, které ale zase mnohé naznačuje znalcům zabývajícím se konečnou, destrukční fází dosloužilých hradů. A jen málo byly zatím využity dvě skutečnosti: přehledný a čitelný reliéf terénních pozůstatků hradních objektů (důležitý hmotný pramen!) a zejména unikátní popis hradu z doby před polovinou 16. století, dochovaný v písemných pramenech úřední provenience.

Stavebnímu vývoji hradu Žampachu se v novější době věnovaly jen poměrně stručné statě od Františka Musila a Tomáše Durdíka v příslušných soupisových pracích.³⁰ Velmi kusé vědomosti o vzhledu hradu rozmnožily až poznatky z archeologického průzkumu, jenž se uskutečnil v letech 1991–2000 pod vedením Miroslavy Cejpové.³¹ Tento průzkum měl však pouze záchranný charakter; byl vyvolán havarijními stavy zdiva vysokého pilíře a klenby palácového suterénu, jejichž opravám předcházela.

Nástin dějin Žampachu, s důrazem na dějiny stavební

Kromě nadčasového komplexního pojednání Augusta Sedláčka³² se úplných počátků hradu Žampachu dotýká František Musil ve své skvělé monografii o osídlování Poorlicka.³³ Řadu nových poznatků, myšlenek a úvah, částečně korigujících dosavadní teze, však přinášejí i nové historické studie Marie Štěpánové.³⁴

30) MUSIL, F.: *Hrady*, ..., s. 96–100. DURDÍK, T.: *Encyklopedie*..., s. 331–332.

31) CEJPOVÁ, Miroslava: *Z archeologického záchranného průzkumu hradu Žampach*, Pardubice 2007 [online]. Domov pod hradem Žampach, © 2006 [cit. 2012-09-04], dostupné z: http://www.uspza.cz/index_sub.php?id=10515.

32) SEDLÁČEK, A.: *Hrady*, ..., s. 119–131.

33) MUSIL, F.: *Osídlování*..., s. 165–181.

34) ŠTĚPÁNOVÁ, Marie: *Nejstarší historie panství Žampach*, 2008 [online]. Domov pod hradem Žampach, © 2006 [cit. 2012-09-04], dostupné z: http://www.uspza.cz/soubory/rodokmeny.kvalitne_2008.pdf.

Hrad Žampach byl založen nejspíš na přelomu 13. a 14. století (dle Štěpánové snad i o něco dříve) příslušníky šlechtického rodu s loveckou trubkou v erbu. Oni sami se nazývali Zebínskými, podle dosud spolehlivě neidentifikovaného královského hradu na Vysokomýtsku, s nímž je asi pojilo nějaké beneficium. Žampach zřejmě vyrůstal současně s dalšími dvěma hrady v kolonizační doméně Zebínských: hradem u Nekoře, který však nebyl vůbec dokončen, neboť v 80. letech 13. století jeho budování nařídil zastavit pražský biskup Tobiáš z Bechyně na prosbu cyriackých mnichů z Klášterce (Orlice), a hradem Kyšperkem, který právě nekořský hrad nahradil.

V průběhu 14. století Žampach prodělal dvě dobývání. První se událo někdy před rokem 1324 (za prostředky Jindřicha z Lipé, který jej pak od krále Jana dostal lénem), druhé v červenci 1356, kdy král Karel IV. na místě a jednou provždy vyřešil potíže s pověstným loupežným rytířem Janem Pancířem ze Smojna. Při těchto bojových akcích hrad jistě doznal nemalé úhony, ovšem konkretizovat tyto škody nejde.

Podobně málo víme i o dopadu husitských válek na Žampach. V roce 1425 ovládl hrad současně s nedalekým Lanšperkem Jan Městecký z Opočna, v daném okamžiku straník kališnického směru. Tento povahou krajně vrtkavý a věrolomný šlechtic se však záhy přiklonil zase k Zikmundovi a pro východočeské husity (sirotky) se rázem stal nebezpečným protivníkem. Zatímco Městeckého muži na Lanšperku museli v létě roku 1429 čelit soustředěnému obléhání, na Žampachu se část posádky proti Městeckému vzbourila, hrad v součinnosti se sirotky ovládla a odevzdala jej právoplatnému majiteli Janu Žampachovi z Potštejna, který podporoval stranu podobojí.

Počátkem září roku 1448 se týž Jan Žampach z Potštejna účastnil v rámci východočeského landfrýdu pod vedením Jiřího z Poděbrad vojenského obsazení Prahy. Situace v zemi se poté aspoň trochu zklidnila a nastal vhodný čas k nápravě škod a k přizpůsobení hradu Žampachu novým obytným i hospodářským požadavkům. Období po polovině 15. století nás enormně zajímá, neboť tehdy dostal hrad Žampach svůj konečný vzhled a rozsah.

Ukončení stavebních prací ve vlastním hradě zřejmě datuje letopočet 1469, který byl až do konce 18. století k vidění (společně se čtveřicí tesaných erbů) vysoko na jihovýchodním rohu zříceniny paláce.³⁵ Souběžně (nebo následně) probíhaly rozsáhlé stavební akce i na předhradí, které snad teprve tehdy dostalo zděnou podobu a uspořádání. Hrad poté musel vyhlížet velmi

35) Případně jde o připomínku roku smrti Jana Žampacha z Potštejna (†1469), který hrad nebyvale zvelebil.

impozantně a také honosně, neboť zdivo jeho jednotlivých staveb v naprosté většině sestávalo z neobyčejně pečlivě tesaných pískovcových kvádrů (štuk), dopravovaných na strmý vrchol kopce z hnátnických lomů.

V roce 1513 jiný Jan Žampach z Potštejna (asi vnuk onoho Jana, známého z poděbradské éry) musel hrad Žampach se vším příslušenstvím pro dluhy zastavit panu Burjanu Trčkovi z Lípy a na Lipnici. S důležitým dodatkem: „...aby jim vrácen byl [po vyplacení zástavy – pozn. autora] i se svršky a nábytky [tzn. s příslušenstvím – pozn. autora] v celosti a bez umenšení, a kdyby zatím na zboží tom škoda nějaká se stala, aby od držitelů zápisných byla nahrazena.“³⁶

Rodu Žampašských z Potštejna, jmenovitě Zdeňkovi, se podařilo rodové dědictví vyplatit až v roce 1539. Při přebírání panství se Zdeněk Žampach upřímně zhrozil. V rozporu s letitým ujednáním bylo zboží po čtvrtstoletí zástavní držby ve víc než zuboženém stavu, včetně hradu samého. A to jej přitom využívaly nejpřednější rody v království – Trčkové, Krušinové z Lichtemburka, Pernštejnové! Zdeňku Žampachovi proto nezbylo nic jiného, než přizvat komorníka zemských desek Václava ze Šonova, aby škody osobně ohledal a sepsal. Právě tehdy, v lednu roku 1540, vznikl onen unikátní popis Žampachu, který nám bude v dalších úvahách a dedukcích zásadním vodítkem. Pro úplnost uveďme, že Zdeněk Žampach z Potštejna při podání k soudu vyčíslil způsobené škody na 4 000 kop.

Aby byl hrad vůbec ekonomicky využitelný a alespoň v nejnutnější míře obyvatelný, dali na něm Žampachové z Potštejna provést řadu provizorních úprav. Jejich archeologizovaným dokladem může být značný podíl cihel v destrukčních vrstvách a klenebních zásypech torza paláce.

Posledními feudálními pány, kteří na Žampachu soustavněji pobývali, byli vladykové Bukovští z Hustiřan. Jejich poslední žampašský zástupce, Jan Otík Bukovský, prodal žampašský statek za pouhých 24 091 kop, 35 grošů a 5 peněz míšeňských v roce 1626 Fridrichu staršímu z Oprštorfu. Tento horlivý katolík již tři roky nato ve svém testamentu odkázal své statky řádu Tovaryšstva Ježíšova (jezuitům), a to pražské novoměstské koleji, avšak s dovětkem, že pokud dojde ke zřízení jezuitské koleje v Hradci Králové, má Žampach přejít pod ni. A tak se také skutečně stalo (1633). Hradní stavbu na obtížně přístupném vrchu ovšem jezuité k ničemu nepotřebovali, a ta proto směřovala k nevratnému zániku.

36) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 128.

Definitivní ránu pustnoucemu hradu zřejmě zasadili drancující vojenské hordy – nejprve v roce 1634 císařské, které sem přitáhly až z Kladska, pak v roce 1639 Švédové, operující u Hradce, a v posledním roce třicetileté války (1648) podvakrát opět císařští. Cílem jejich chtivosti byly především nuzné zásoby na žampašském dvoře, ale drancující soldateska jistě neopomněla řádně „provětrat“ ani nehájený hrad na kopci. Po třicetileté válce našel hrad jediné využití – jako zdroj kvalitního a levného materiálu pro různé stavby v podhradní vsi. V důsledku nešetrného rozebírání z kdysi pyšné stavby do 19. století zbylo jen žalostně málo.

Problém jménem Chudoba

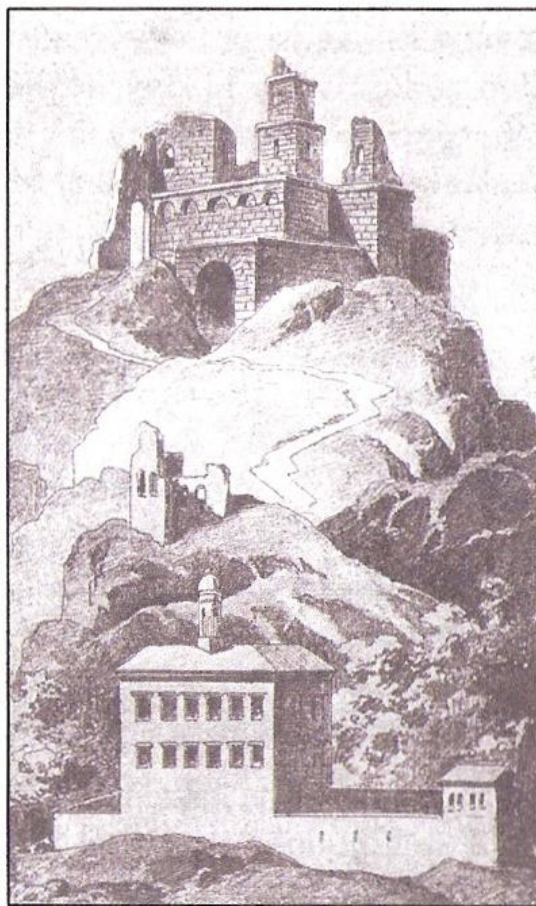
Ve všech bedekrech se zvědavému turistovi dostává informace, že hrad Žampach měl ještě menšího hradního kolegu – hrádek Chudobu, jenž měl střežit přístupovou cestu vinoucí se jižním úbočím žampašského hradního kopce. Ovšem pokud se zájemce „hradolog“ rozhodne, že se po pozůstatcích Chudoby taktéž porozhlédne, bude najisto zklamán. Nenajde po něm totiž žádné průkazné terénní stopy, natož zbytky staveb. Právem se potom ptá: Jak to tedy s Chudobou vlastně je? Existovala-li, proč zmizela beze stop?

Podívejme se nejprve, co nám prozrazují o hrádku Chudoba písemné prameny. Překvapivě málo. Poprvé je Chudoba zmíněna a důkladně popsána až v onom škodném soupisu z roku 1540 pořízeném Václavem ze Šonova. Signifikantní je, že při předání Žampachu do zástavy (1513), kdy je příslušenství Žampachu rovněž důkladně vyjmenováno, se o ní nečiní sebemenší zmínka. Ještě dvakrát je Chudoba připomenuta, a to při prodejích panství v letech 1574 a 1626. Poté z řeči pramenů mizí, a ani jinak důkladný a všímavý pozorovatel Bohuslav Balbín, který Žampach navštívil a popsal v 2. půli 17. století, se o ní nezmiňuje. Stejně jako později Jan František Beckovský a Karel Josef Biener z Bienenberka.³⁷

37) BALBÍN, Bohuslav: *Miscellaneorum Historicorum Regni Bohemiae, Decadis I, Liber III*, Pragae 1681, s. 83. BECKOVSKÝ, Jan František: *Poselkyně starých příběhův českých*, díl II., svazek 3., Praha 1880, s. 483. BIENER, Karl Josef von: *Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreiche Böhmen*, díl I., Königgrätz 1778, s. 171–180. Na tato díla odkazuje ve své studii PÍŽL, Jan: *Ztracený hrádek Chudoba*, in: *Hláská* 16/2005, č. 1, s. 1–4.

Do povědomí Chudobu opět uvedl až pedantický August Sedláček, kterého jistě zaujal obraz na oltáři sv. Josefa v žampašské zámecké kapli. Na něm je zobrazena dolní jezuitská rezidence – zámek (v podobě jakou měl v 17. století), majestátní polorozbořené trosky hradu na vrcholu kopce (bohužel podané s řádnou mírou romantické nadsázky) a mezi hradem a rezidencí na skalnaté výspě něco málo torz zdí s okny po neznámé stavbě. Sedláček si tyto ruiny spojil s Chudobou a pokusil se je i lokalizovat, a to zhruba do prostoru, kde v minulosti stávala žampašská chalupa (již neexistující) na dnešní pozemkové parcele číslo 4 (dnes les).³⁸ K obrazu samému lze říci jen to, že jej namaloval kolem poloviny 19. století někdo z kyšperské umělecké rodiny Umlaufů, nejspíš Dominik (1792–1872), který je prokazatelně autorem obrazu na protějším oltáři. Patrně kopíroval (nebo přemaloval?) starší malířské dílo, neboť v zachycené podobě nemohl rezidenci, a zřejmě ani hrad, znát.³⁹

V dosavadní kastelologické literatuře je existenci Chudoby přikládáno jediné vysvětlení: mělo jít o předsunuté opevnění, patrně pozdně gotické, chránící cestu k hradu Žampachu. Jako analogie bývají uváděny předsunuté bašty hradu na Zelené hoře (jižní Plzeňsko), u hradů Chřenovice a Český Šternberk v Posázaví, či hradu v jihočeské Bechyni. Toto vysvětlení má ale značné faktické slabiny. Odhlédneme-li od skutečnosti, že hranatá stavba na skalce v sázavské nivě pod Chřenovicemi (již nedochovaná) nejspíš vůbec předsunutou baštou nebyla (soudím, že šlo o objekt typu „hamernické tvrze“ k bezpečnému uložení hamernických potřeb a výrobků), největší rozpor je v poměru velikostí. Bašty při cestě k Zelené hoře (Dolejší bašta, poprvé zmiňovaná 1560) a u řeky pod Bechyní (v místě dnešního altánu Kohoutek), byly jen osamocené okrouhlé věže; ta zelenohorská snad i s hradebním okruhem lehčího

*Sedláčková reprodukce
pozůstatků údajného
předsunutého hrádku Chudoba.*

38) Český ústav zeměměřičský a katastrální. *Nahlížení do KN* [online]. ČÚZK, © 2010 [cit. 2012-09-04]. Dostupné z: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/VyberParcelu.aspx>.

39) PÍŽL, J.: *Ztracený hrádek...*, s. 2.

provedení. A co říká Šonovského popis Chudoby? Že se do ní chodilo po dřevěném mostě přes příkop (Václav ze Šonova dodává důležitý detail, že most byl tehdy shnilý a jít se po něm nedalo), nad mostem se tyčily parkány (tj. hradba s ochozy), obytné stavení mělo hned několik sklepů a světnic s okny (křížovými, předtím zasklenými!), dveřmi i kamny a všemu vévodila hranatá věž „*Skranczy*“, nejméně třípatrová, kde „*troje pokoje, jedny na druhých, [...] když prší, táhnou se vody skrze klenutí do dolejších sklepův;...*“.⁴⁰ Tedy opravdový hrad, nikoli jen jednoúčelová pevnůstka!

Stěží lze přijmout tezi, že pro pouhé zajištění přístupové stezky vzhůru k hradu Žampachu bylo nutné zbudovat takto komplikovaný objekt. Pravdou sice je, že předsunutá bašta na jižním hřebeni nad Českým Šternberkem měla také dvoupatrovou (bateriovou) věž, stojící volně v ohrazení kvalitní zděné hradby, i obytný objekt (srub) u této hradby s kachlovými kamny,⁴¹ ale tato pevnůstka zajistila vyvýšené místo, z něhož hrozilo hradu Českému Šternberku od případných obléhatelů, kteří by výšinu obsadili, fatální nebezpečí. Pozice, na níž se měla nacházet Chudoba, naproti tomu nepředstavovala pro Žampach žádné palebné ohrožení.

Nyní se posuňme v Šonovského popisu dále, na vlastní „*zámek Žampach*“, jak stavbu důsledně nazývá. Všimá si zde, poněkud nesystematicky a na přeskáčku, stavu a vybavení Bílé věže, souboru hospodářských staveb, opevnění („*pavláče, parkány*“), hradní kaple, samotížného mlýna, vstupní věže. Toho, kdo terénní relikty a vůbec rozdělení Žampachu dobře zná, by mělo zaujmout jedno: Popis zcela opomíjí menší, ale nejzásadnější část dispozice – tzv. zadní hrad, situovanou za hlubokým, hřeben předělujícím příkopem. Otázka zní: Skutečně opomíjí? Popis Chudoby totiž – a to nápadně dobře! – odpovídá reliktním za příkopem, respektive jejich kastelologické interpretaci. Nabízí se logická dedukce: Není ona Chudoba vlastně pravým žampašským hradem?

Zdůrazněme fakt, již zde jednou řečený, že při zástavním aktu z roku 1513 se Chudoba ve výčtu hradního příslušenství vůbec neuvádí. Vznikla, lépe řečeno „*utvořila se*“, tedy zřejmě až poté. Zástavní držitelé panství určitě nepotřebovali zadní, vlastní hrad, obytnou jednotku, neboť sídlili jinde. Je, pragmaticky vzato, zajímavá pouze přední část areálu s hospodářstvím, zejména hradní pivovar. Z ní jim plynul užitek. I tato část dispozice

40) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 120.

41) DURDÍK, T.: *Encyklopedie...*, s. 75–76; MENCLOVÁ, D.: *České hrady, díl druhý*, s. 318–319.

obsahovala přitom důležité hradní atributy – kapli, věž (Bílou). Je velmi pravděpodobné, že po této existenční proměně se přední části dispozice, té, o níž dnes hovoříme jako o předhradí (až po dělicí příkop), začalo říkat „zámek Žampach“, menší zůstatek za příkopem, kdysi vlastní obytné jádro, se začal označovat jako „Chudoba“. K tomu patří lingvistická vysvětlivka: Chudoba zde určitě neznamená „chudý kvalitativně“, ale ve smyslu „chudý kvantitativně“, tedy menší, malý hrad. Podobný příklad totiž známe ze severních Čech. Existuje zde drobná hradní zřícenina Chudý hrádek, jíž bylo adjektivum „chudý“ kdysi dáno jako rozlišovací vůči jinému Hrádku (Helfenburku), vzdálenému přímou čarou jen asi 9 km, který je ovšem hradem mnohem větším, velkolepějším a historicky nepoměrně významnějším.

Žampašský popis z roku 1540 nabízí přitom jednu důležitou podpůrnou indicii. Na Chudobě, tedy v jednom z „*dolních sklepů*“, našli Zdeněk Žampach a Václav ze Šonova „...*drahně hospodářských věcí, knihy některé latinské pargaménové a papírové, [...] graduál i antifonář pargaménový i monstranci měděná, i puška (schránka), ve kteréž tělo boží bývá; almara jedna, v níž byla rejstra, listy na pargaméně, někteří s pečetmi [...] truhlička, v níž měli nějaké listy pilné pánův Žampachův býti podle zprávy, [...] listy bez pečeti a jako škarty, kromě jediné latinské s pečetmi;...*“.⁴² Této informace si dobře povšiml i Jan Pízl, ale ani on nedokázal překročit pomyslný stín kastelologické ikony Augusta Sedláčka a využít ji k logickému vyústění úvah.⁴³ Je totiž sotva myslitelné, aby se toto vše důležité – hospodářské knihy, staré listiny a listy žampašských pánů a mešní potřeby z hradní kaple na Žampachu – skladovalo někde dole pod hradem na obranné pevnůstce. Vždyť mnohem přirozenějším a bezpečnějším úložištěm mohl být některý z uzamykatelných sklepů na téměř nedostupném, byť toho času též notně zchátralém zadním hradě.

Závěr této rozsáhlé úvahy nad kauzou Chudoba je tedy jasný. Hrádek Chudoba neexistoval, tedy alespoň samostatně v poloze, kam jej chybnou dedukcí směřoval August Sedláček a po něm všichni jeho apologeti. Jméno Chudoba se načas, po dobu většiny 16. století a 1. třetiny 17. století, účelově vžilo pro zadní, kdysi obytnou část žampašského hradu, a později bylo ve svém významu zapomenuto. Můžeme se i pokusit zrekonstruovat inspekční cestu Václava ze Šonova a Zdeňka Žampacha z Potštejna v lednu roku 1540. Po vystoupení na žampašský hradní kopec se nejprve dostali, patrně nějakou výpadní brankou, do zadního hradu (Chudoby), který důkladně zrevidovali.

42) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 120.

43) PÍŽL, J.: *Ztracený hrádek...*, s. 3.

Poté z něj zase stejnou cestou vyšli, neboť přístupový dřevěný most přes hluboký příkop mezi „zámkem Žampachem“ a Chudobou byl, jak Václav ze Šonova zaznamenal, „shnilý“, a tudíž pro ně neschůdný. Pak již standardní cestou, stezkou vedoucí jižním úbočím kopce, vstoupili do „zámku Žampachu“ (dnes část označovaná jako předhradí), kde opět provedli šetření o stavu a škodách.

Na možnou námitku, co tedy představují rozbořené zdi na obraze v žampašské zámecké kapli, dávají patrně zcela logickou odpověď lidové pověsti. Ty na svah hradního kopce kladou „*noclehárnu potulných rytířů*“⁴⁴ čili prozaicky řečeno – krčmu. Produkce pивovaru, jenž byl nahoře na hradě, se musela někde spotřebovávat a byla proto dodávána dolů do podhradí, vstříc konzumentům z řad poddaných i pocestných.

Nová interpretace reliktní a ruin hradu Žampachu

Hospodářská část předhradí

Do areálu předhradí se vcházelo stejnou cestou jako dnes, ovšem příchozímu tu kdysi stála v cestě branská věž, nejspíš dovnitř otevřená, která měla nad průjezdem nejméně jedno obranné patro. Zbyly z ní základy zdi patrné na severní, kolmé skalní stěně, valový reliktní po zdivu na straně protilehlé a možná i spodní kamenné kvádry ostění („in situ“?), částečně vyčnívající z povrchu stezky.

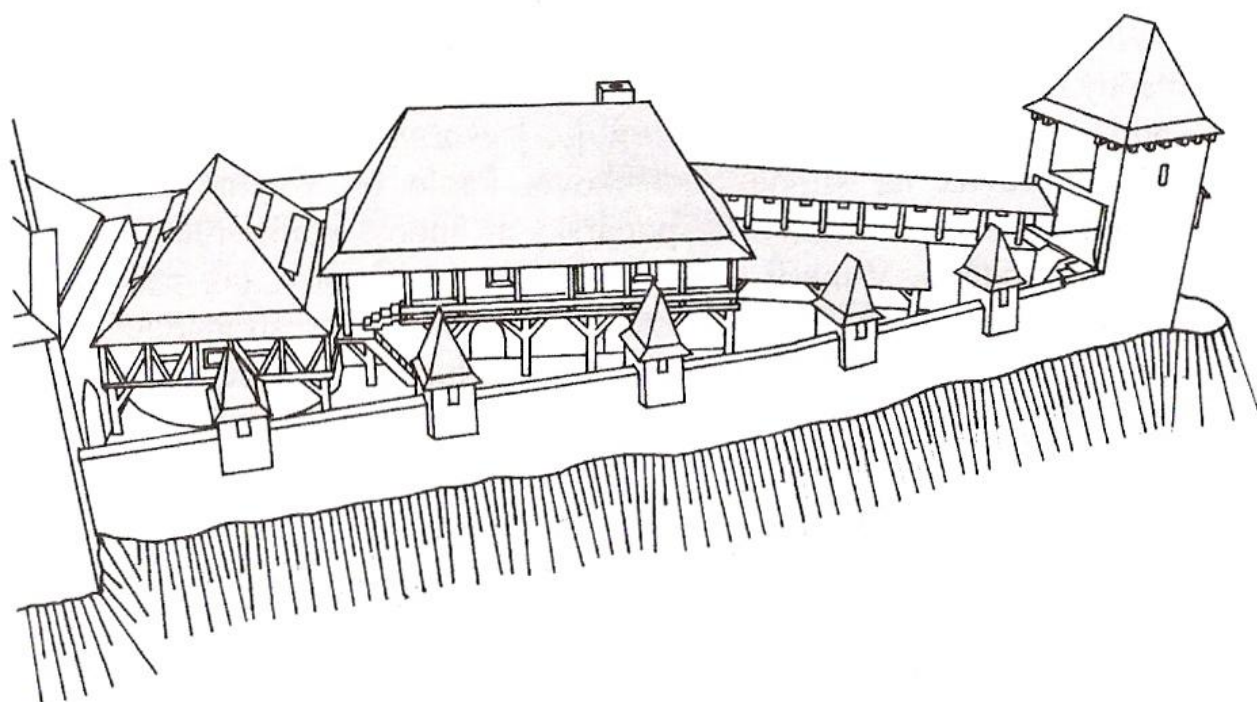
Zprvu úzká cesta (tzv. soutka), vedoucí stále podél severní hradby, se postupně rozšiřovala, neboť se jí vzdalovala jižní hradba. Ta byla určitě silná a mohutná, se zastřešeným ochozem a podsebitím, neboť v celém svém průběhu musela střežit přístupovou stezku stoupající pod ní svahem. Severní hradba byla asi úspornějšího provedení, subtilnější a nižší, neboť zdolání prakticky kolmého skalního srázu pod ní je i dnes nemožné. V rekonstrukci je ochoz severní hradby vybaven několika vížkami – bartyzánami pro úkryt strážných před nepohodou.

K jižní hradbě se po pár metrech od brány přiložila pravidelně obdélná hospodářská budova, z níž se dochoval velmi pěkný terénní reliktní o třech prostorech. Lze věřit Šonovského sdělení, že v ní byly dole maštale (konírna),

44) *Tamtéž*, s. 3.

komory a chlebnice (sklepy) a nahoře v patře veliká čelední světnice. Mezi budovou a bránou vybyl menší prostor pro nějaký lehčí přístřešek (kůlnu, vozovnu nebo venkovní ustájení koní).

Na hospodářskou budovu navazoval velice zajímavý objekt, který byl předmětem zkoumání týmu Miroslavy Cejpové v letech 1991–92.⁴⁵ Přední část (u cesty) má dodnes zřetelné půlkulaté utváření; uvnitř, za půlkruhem obvodní zdi, se našly další dvě koncentricky do kruhu uspořádané zdi. Objekt s velkou pravděpodobností vznikl jako hradní cisterna a teprve později, vestavbou soustředných opukových zdí, byl změněn na zahloubenou pivovarskou lednici. Hradní pivovar byl zřejmě v zadní části tohoto objektu a v horním (hrázděném, dřevěném?) podlaží. Velké množství keramických střepů, které se v této části předhradí vyskytovalo a bylo příčinou nelegálních výkopů (a tyto narušující výkopy zase vedly k záchrannému archeologickému výzkumu), může mít prozaické vysvětlení: úlomky porézní keramiky bývaly ve středověku vhodným a často užívaným filtračním materiálem pro srážkovou vodu přitékající do cisterny.

Žampach – hospodářská část předhradí, pohled od severu. Zprava branská věž, hospodářská budova, pivovar. V popředí severní hradba s bartyzánami.

45) CEJPOVÁ, M.: Z archeologického záchranného průzkumu..., [online].

Panská část předhradí

Za pivovarem, tedy asi v polovině délky dnešního předhradí, bylo temeno kopce napříč předěleno zdí s brankou, zřejmě již jen pro pěší. Tím se od hospodářské části „zámku Žampachu“ oddělila část panská, vrchnostenská. Bylo to zapotřebí, neboť malý a stísněný prostor zadního hradu neumožňoval umístit sem při přestavbě v 15. století všechny potřebné objekty. Ty tedy musely být postaveny na části dřívějšího předhradí. Takový částečný přesun některých funkcí hradního jádra do předhradí není v českých zemích ojedinělý. Velmi podobný jev patrně nastal i u hradu Zvěřince ve středních Čechách (na Sedlčansku). Také tam nacházíme nápadný nepoměr mezi malým a na objekty chudějším hradním jádrem a velmi výstavným (a zřejmě o dost mladším) předhradím.⁴⁶ Na žampašském předhradí byly tyto objekty, pro které se na zadním hradě již místo nenašlo, celkem tři: kaple, kuchyně s mlýnem a věž, zvaná tradičně Bílá.

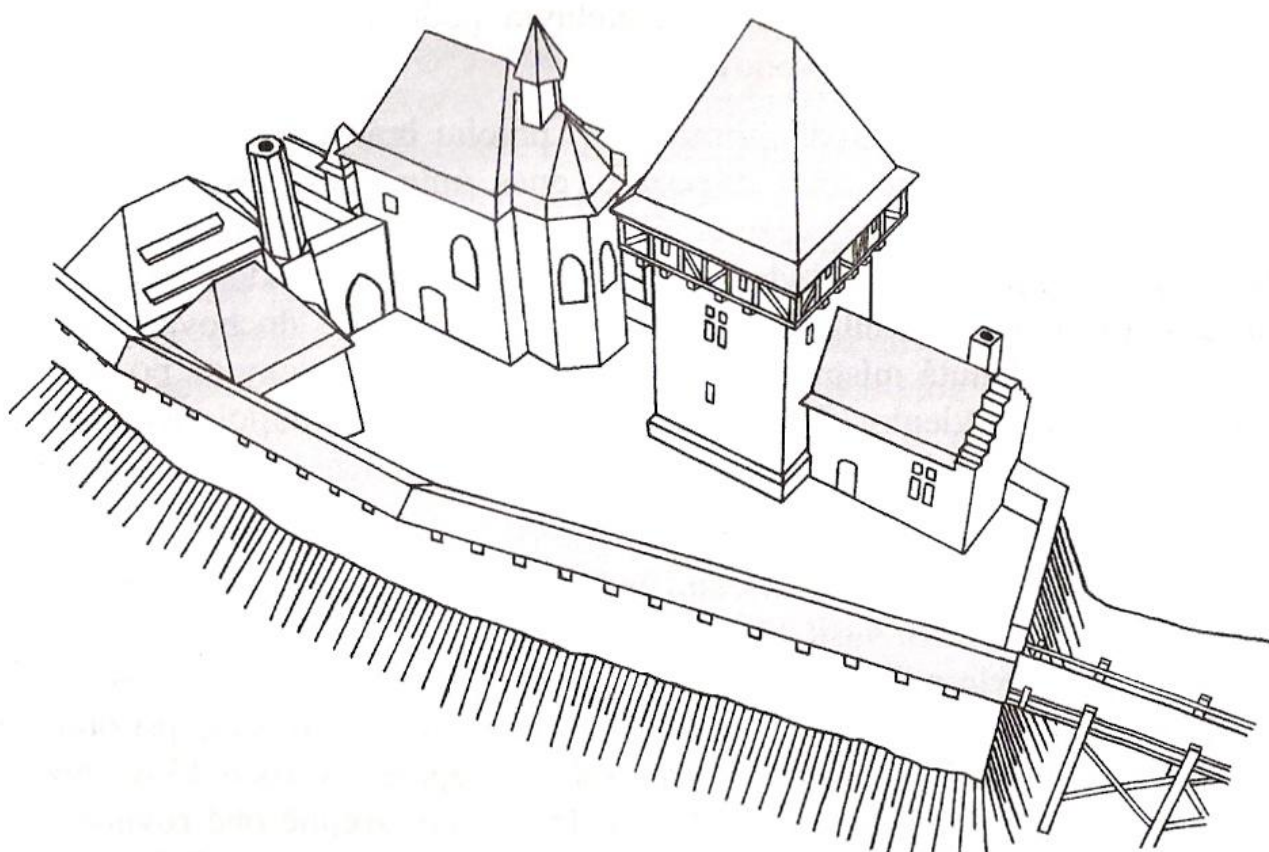
Žampašská hradní kaple (či spíše hradní kostelík) je v popisech Václava ze Šonova i Augusta Sedláčka podána celkem obsáhle a důkladně. Trochu potíží ale vyvstává s její lokalizací. Podle Sedláčka byl samotížný mlýn v této části hradu nalevo před věží a kaple naproti mlýnu, tedy napravo. Ovšem Šonovského popis, který sám Sedláček o pár odstavců později přejímá, takto jednoznačný není. O poloze kaple vůči Bílé věži neříká nic a pouze konstatuje, že „...naproti té kaple mlýn samotížný, [...] zkažený a polámaný jest...“⁴⁷ Kdyby byla pravda na straně Sedláčkově, kaple by vlastně navazovala, oddělena pouze zdí, na sestavu hospodářských budov, konkrétně na pivovar s pivovarskou lednicí. Víme-li však ze středověké historie, jak pečlivě byla vybírána místa pro kostely ve městech, na tichých prostranstvích pokud možno co nejvíce odloučených od světského ruchu trhů, řeznických krámů či krčem, jeví se nám toto situování kaple nepatřičné, nedůstojné. A nebylo to právě naopak? Mnohem logičtější se totiž zdá, že na pivovar navazoval mlýn, resp. kuchyně se samotížným mlýnem (dva žernovy vertikálně na sobě, horní běhoun otočný s pomocí páky a lidské síly) a kaple stála naproti, před Bílou věží. V daném místě se dnes nachází nápadně vyvýšený terénní relikt se svrchní plochou téměř rovnou. Kaple v tomto místě mohla dobře mít klasickou západovýchodní orientaci. Existenci kaple právě v těchto místech autorovi ostatně potvrdil i přizvaný senzibil.

46) DURDÍK, T., *Encyklopedie...*, s. 328–329.

47) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 122.

Kaple byla nejdéle v úplnosti existujícím objektem na Žampachu. Když hrad, již dávno se rozpadající, vlastnili hradečtí jezuité, dali údajně v roce 1672 materiálem z trosek kapli vyspravit a nově ji zasvětili svatému Kříži. Kaple stála ještě před rokem 1778, kdy zříceninu hradu navštívil topograf Karel Josef Biener rytíř z Bienenberka. Její konec přišel až s josefinskými reformami, které nařizovaly likvidaci všech zbytečných poutních kaplí a kostelíků. Pak byla zbourána a její materiál rozvezen k upotřebení. Přesto, i vzhledem k její velikosti (bývaly v ní tři oltáře!), po ní musely zůstat větší stopy, než je sotva zřetelný, nevelký čtvercový relikt na místě udávaném Sedláčkem.

Bílá věž, pokud skutečně pochází až ze stavební etapy po polovině 15. století, neplnila ani tak roli obranné hlásky, jako spíše věžovitého obytného paláce. Snad v ní (nebo v přístavbě?) přebýval hospodářský správce „zámku Žampachu“ v době jeho zástavní držby. Z Bílé věže je viditelná malá část základového zdiva jižní (nádvoří) stěny; v nedávné době bylo vyspraveno spárování mezi pískovcovými kvádry.

Žampach – panská část předhradí, pohled od jihovýchodu. Při jižní hradbě kuchyně, naproti ní kaple, vpravo Bílá věž.

Zadní hrad (obytné jádro)

Nejzajímavější částí celé dispozice hradu Žampachu je – celkem pochopitelně – obytné jádro, nacházející se na východním konci protáhlého temene kopce, za mohutným dělicím příkopem. Zatímco terén předhradí je relativně rovný, přehledný a relikty objektů čitelné, u obytného jádra (zadního hradu neboli Chudoby, jak jsme se pokusili vyvodit výše) je tomu právě naopak. Výškové rozdíly jsou značné, neboť jádro převrstvují velké objemy sutí, a jeho obrys také neodpovídá někdejšímu stavu. Různé indicie totiž naznačují, že jižní strana a zejména jihozápadní roh dispozice podlehly brutální antropogenní erozi. Právě tudy, nejkratší cestou, byly svalovány a stahovány kamenné kvádry a celé bloky zdiva k úboční stezce při rozebírání hradu na použitelný stavební materiál.⁴⁸

Už skutečnost, že některé důležité funkční objekty mladšího data (kaple, obytná věž, kuchyně) musely své místo najít před příkopem, tedy na předhradí, výmluvně ukazuje, že hradní jádro bylo stísněné, zastavěné a volný prostor se v něm prakticky nevyskytoval. Nádvoří bylo jen úzké; z polohy portálu suterénu věžovitého paláce a kvůli světelným podmínkám soudíme, že se nacházelo na jižní straně u obvodové hradby.

Úvaha o poloze nádvoří přímo řeší i polohu brány. Ta se pak musela nacházet v jihozápadním rohu dispozice, dnes úplně destruovaném včetně terénu, a ať již měla podobu věže či nikoli (v rekonstrukci je zvolen typ věže dovnitř otevřené), zdá se, že byla integrální součástí budovy, která vyplňovala celé čelo dispozice hradního jádra. Z přízemí budovy se dochovala jediná, úzká, valeně zaklenutá místnost na severu, zasypaná prakticky až po úroveň klenby. Existence klenby, byť recentně porušené (vyžadující neodkladný konzervační zásah!), je důležitým vodítkem pro stanovení úrovně podlahy, potažmo i nádvoří.

Severojižní orientace této čelní budovy, která je souhlasná s orientací obdélného paláce, dává tušit, že hradní jádro se blížilo tzv. dvoupalácové dispozici, která byla nejvíce oblíbena a užívána před polovinou 14. století.⁴⁹ Zde na Žampachu však nejspíš vznikla postupným vývojem, snad při obnově hradu pány z Potštejna po dobytí královským vojskem v roce 1356, nikoli plánovaně. O století později, po polovině 15. století, zřejmě obě rovnoběžné budovy propojil další palácový objekt, přiložený k severní hradbě nad kol-

48) A. Sedláček připomenul, že při usilovném boření jižní zdi paláce (asi v 1. polovině 18. století) přišel jeden ze zúčastněných dělníků o život. SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 121.

49) DURDÍK, T.: *Encyklopedie...*, s. 84.

mým skalnatým srázem. Podle terénní konfigurace není vyloučeno, že většina jeho přízemí se dodnes ukrývá ve vrstvách sutí (je tedy tzv. zavřené) a představuje vhodné pole pro odborně vedený archeologický odkryv.

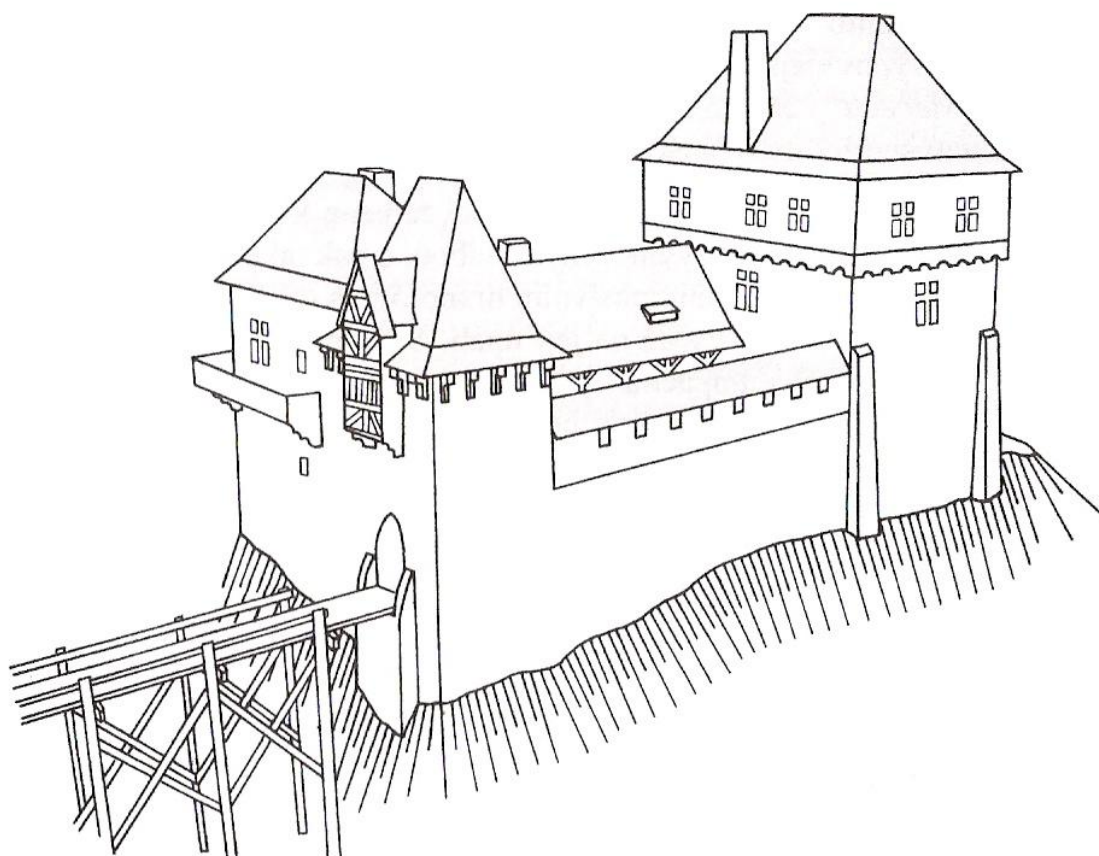
Ústředním objektem hradního jádra Žampachu byl palác, postavený napříč přes hřeben kopce. Dochovala se z něj jedna protáhlá, valeně zaklenutá prostora přízemí, dnes nejvýraznější část zříceniny, na níž je možno stále obdivovat precizní způsob zdění líců zdív z velkých, dokonale k sobě přiléhajících pískovcových kvádrů, i řešení ostění ve dvou průchodech. Obě ukončující čela klenuté místnosti dnes chybějí. Pouze v této podobě by ovšem palác byl velmi dlouhý a nezvykle úzký. Je proto více než pravděpodobné, že jeho dispozice byla alespoň dvoutraktová, přičemž druhý souběžný trakt se podle všeho nacházel vzadu za klenutou prostorou a byl zřejmě už odspodu plohostropý, soudě podle úskoku na líci zdíva. O výškových poměrech paláce, který tímto dvoutraktovým řešením nabyl věžovité podoby, asi jednoznačně vypovídají údaje o „*trojích pokojích, jedny na druhých*“ a „*dolejších sklepech*“ věže „*Skranczy*“ na Chudobě,⁵⁰ jestliže jsme výše přijali její ztotožnění s věžovitým palácem jádra.

Za palácem, na nejvýchodnějším konci temene kopce, se již nacházel nejspíš jen miniaturní dvorek vymezený hradbou, a pak také těžko uchopitelná stavba na velice pozoruhodném masivním hranolovém pilíři, který sbíhá podél severní skalní stěny prakticky až na její úpatí. Severovýchodní pilíř je jediná stavba na celém hradě Žampachu vysunutá mimo obvod vrcholového plató, jinde totiž zdi jen důsledně lemují hranu skalních stěn. Interpretovat, proč k tomuto vysunutí došlo, je velice obtížné, obranné důvody v tom však asi roli nehrály, neboť právě severní strana hradu byla přírodou chráněná dokonale. Je zapotřebí hledat jiné vysvětlení. Při výzkumu a zajišťování bezpečné vyhlídkové roviny na dochované koruně pilíře byl zjištěn (na úrovni nádvoří jádra) menší vnitřní prostor obdélného tvaru.⁵¹ Autorovi rekonstrukce však sdělil spolupracující senzibil, že se přibližně uprostřed hmoty pilíře pravděpodobně nachází dutina – šachta nevelkého průměru. Důležitou okolnost dále představuje situování pilíře prakticky v dotyku s nárožím věžovitého paláce. To vše vybízí k vyvození jedné velmi odvážné hypotézy. I hradní jádro naléhavě potřebovalo samostatný zdroj vody, a protože k existenci studny nejsou žádné indicie, bylo nutno jímat vodu srážkovou, k čemuž byly střechy navzájem provázaných budov nadmíru vhodné. Na úzkém

50) SEDLÁČEK, A.: *Hrady...*, s. 120.

51) CEJPOVÁ, M.: *Z archeologického záchranného průzkumu...*, [online].

nádvoří, plně komunikačně vytíženém, však pro vyhloubenou cisternu na srážkovou vodu nebylo místo. Voda se pak mohla třeba svádět na jedno místo k nároží paláce a odtud plnit výmazem zaizolovanou šachtu v pilíři, přistaveném pro tento účel vně hradní skály. Vytvořit utajenou dutinu pro vodu v pilíři bylo snad i technicky jednodušší, než tesat jímku v puklinami a vápencovými inkluzemi prostoupeném permském slepenci. Podobné řešení – úzká kruhová šachta, také zřejmě k jímání dešťové vody – je k vidění ve hmotě masivní štítové zdi na severočeském hradě Ralsku.⁵² Možná by v tomto případě mohla dát odpověď některá z nedestruktivních geofyzikálních metod, užívaných v archeologii, která by pilíř takříkajíc „prosvítla“.

Žampach – hradní jádro, pohled od jihozápadu.

52) Shodou okolností asi stejně velkým jako jádro Žampachu; štítová zeď Ralska navíc vznikla přibližně v téže době, kdy probíhala i přestavba Žampachu. MENCLOVÁ, D.: *České hrady, díl druhý*, s. 335–336.

Informační servis

odborné informace k jednotlivým sbírkovým fondům,
určování autorství ústeckých betlémů...

Zápůjčky sbírkových předmětů na výstavy

odborné konzultace při přípravě expozic,
výstav, katalogů apod.,
zápůjčky sbírkových předmětů institucím
s náležitým zabezpečením

Spolupráce na kulturně výchovných akcích

Odborné výklady,
vzdělávací a výukové programy pro ZŠ a SŠ,
přednášky,
osvětová a odborná činnost pro veřejnost i komunity

Reprografické služby

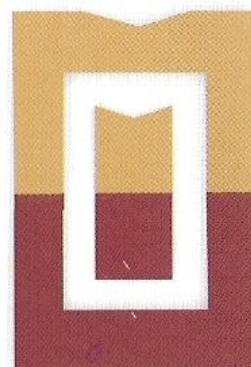
pro badatele: zhotovení digitálních snímků,
scanování, černobílé kopírování

Prodej a reprezentace

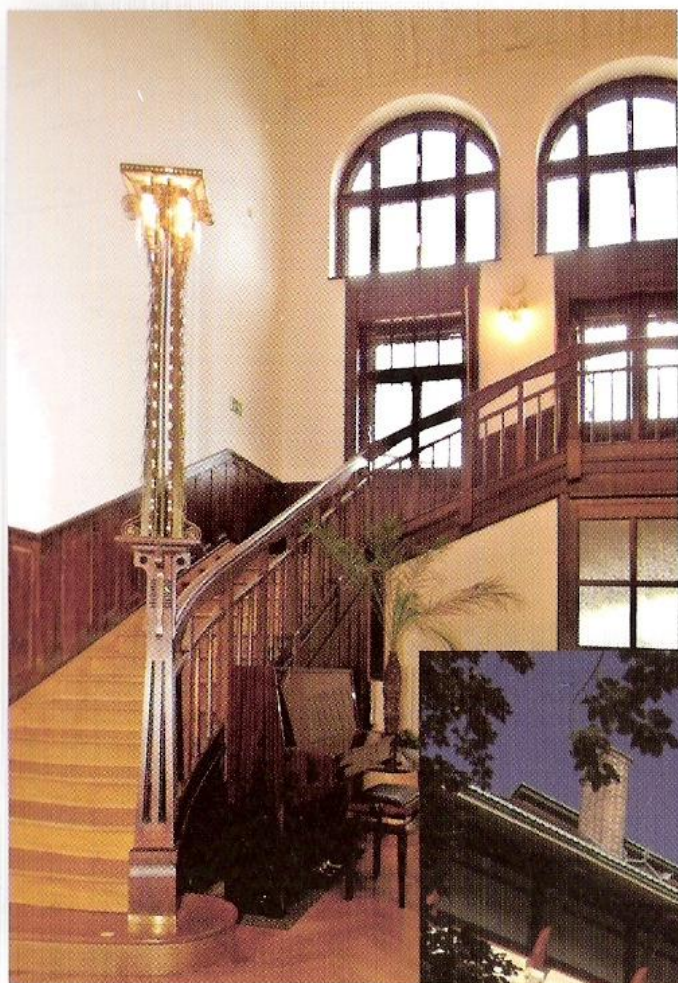
Publikací vydané muzeem,
nákup a prodej zboží souvisejícím se zaměřením muzea.
Zprostředkování reklamy firem
podílejících se na akcích muzea.

Knihovnické služby

Prezenční a badatelské studium,
meziknihovní výpůjční služba, veřejný Internet.

**MĚSTSKÉ MUZEUM
V ÚSTÍ NAD ORLICÍ**

**MĚSTSKÉ MUZEUM
V ÚSTÍ NAD ORLICÍ**

17. listopadu 72, Ústí nad Orlicí 53201; +420 465 524 542; www.muzeum-uo.cz